

СЕЛО ТРЕБУХІВ У РОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

У статті, на основі аналізу неопублікованих джерел, здійснено спробу дослідити Голодомор 1932–1933 рр. на локальному рівні, взявши за основу с. Требухів Броварського району Київської області.

Ключові слова: Голодомор, село Требухів, Броварський район, колективізація, розкуркулення.

На початку 30-х років ХХ століття Україна пережила чи не найстрашнішу трагедію, яка увійшла в історію під назвою Голодомор 1932–1933 років. Ця трагедія торкнулась майже кожної родини, а кількість її жертв нині можна підрахувати лише приблизно. За радянських часів про це замовчували, лише у "перебудовному" 1987 році в УРСР вийшли друком перші дві статті, у яких голод згадувався як загальновідомий факт [1; 249–250]. У роки незалежності, науковці нарешті отримали змогу всесторонньо дослідити Голодомор. Так згідно з даними судової науково-демографічної експертизи Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.Птухи НАН України, від голоду 1932–33 рр. померло 3941000 осіб, а непрямі втрати становили 6122000 [2; 14]. Як, зазначають дослідники, найсмертоноснішим був червень 1933 р., коли щодоби в середньому помирало 34171 осіб. Історики віднайшли в архівах 1022 кримінальних справ за фактом людоїдства, скоєних у областях України в 1932–1933 рр. [3.]

Свідки, які лишили спогади про той злочин, стверджували, що він був спланований сталінським державно-партійним керівництвом. Сучасні дослідники, опираючись на широке коло архівних документів та матеріалів довели, що Голодомор – це свідомо політика геноциду сталінського режиму щодо української нації. Так, С. Кульчицький вказує, що голод мав місце у багатьох зернових районах СРСР, але: «на національну спрямованість геноциду вказує та обставина, що заблокованою з метою організації повального голоду територією були два адміністративно-політичні утворення, в яких чисельність українців переважала 2/3-х – УРСР і Кубань» [4; 229].

На сьогодні є чимало дослідників, які відкидають тезу про штучність цієї трагедії, вказуючи

на те, що голод був викликаний несприятливими погодними умовами та за своїми масштабами охопив весь південний захід СРСР. Проте прихильники даної концепції не можуть пояснити факти того, що «у зимові місяці 1932–1933 рр. у селян відбирали останній мішок картоплі, пляшку молока, склянку пшона, в'язку цибулі, словом все, що надавалося до їжі» [5; 194]?

Зрештою, з огляду на всі існуючі дискусії навколо однієї з наймасштабніших гуманітарних катастроф в ХХ столітті, Голодомор 1932–1933 років був визнаний актом геноциду українського народу, здійсненого тоталітарним репресивним сталінським режимом [6].

Підсумки і наслідки Голодомору ввесь час корегуються й уточнюються. Загальна картина відповідних подій нині вже більш-менш зрозуміла. Водночас, потребує ґрунтовнішого дослідження питання Голодомору на місцевому рівні. Ця стаття має на меті розкрити перебіг Голодомору в селі Требухів Броварського району Київської області.

За минулі 21 рік незалежності, питанням голоду в с. Требухові займалися в основному місцеві краєзнавці [7, 8]. Здебільшого пік інтересу припав на початок 1990-х років, на 60-річчя трагедії.

Стаття базується на неопублікованих свідченнях очевидців трагедії, зібраних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко Марією Григорівною, і які були надані автору для опрацювання. Також автором були проаналізовані опубліковані джерела та вивчені спогади місцевих жителів про голод, які зберігаються в фондах Броварського музею. Даних про голод в державному обласному архіві Київської області, де зберігається більшість актових джерел місцевої влади, поки що не виявлено.

Напередодні голоду, село Требухів було одним із найбільших у Броварському районі (на 1927 р.

у ньому мешкало 4701 особа і було зафіксовано 993 домогосподарства [9; 541]). Відомо, що на початку 1930-х років поряд із селом розташовувалася військова частина, функціонування якої створювало можливості для працевлаштування декому з селян (в подальшому та робота врятує їхнім родинам життя).

Перший колгосп у Требухові був створений у 1930 р. на основі місцевої артїлі [10; 532] у розпал репресій проти заможних селян [9, с. 541]. В умовах кампанії "ліквідації куркуля як класу" селяни мали один вихід – йти до колгоспу [12].

За свідченням очевидців, голод у Требухові розпочався у 1932 році і спровокований він був тим, що у людей представники влади відбирали всі їстівні припаси. Як пригадує житель села Ф. Лук'яненко: «У 1932–1933 рр., коли велася масова колективізація, урожай був звичайний, як і в інші роки. Засухи не було. Хліб здали державі до зернини, не залишили ні на посів, ні для виплати на трудодні» [13]. Процедуру відбирання всього їстівного яскраво описала жителька села О. Голець: «Картоплю в нас забрали всю з погреба і дві ями з города. І квасолу забрали – все забрали» [14]. Майже всі, хто пережив терор голодом, відзначають очевидці, звертали увагу на той факт, що "обирали до нитки" саме тих жителів села, хто не вступив до колгоспу [11,15].

При цьому, як згадував Ф. Лук'яненко, реквізиції здійснювали самі односельці: «Активісти села, переважно з бідняків, від імені сільради без документів і повноважень ходили по селу бригадами чоловік по п'ять. Заходили майже в кожну хату і нишпорили по закутках, по коморах, штрикали прутами по городах, забирали всі продукти, не тільки картоплю, зерно, а й квасолу. Якщо в печі було щось варене в горщиках, також забирали» [13]. Прикметно, що ніхто з селян не чинив спротиву [13]. Такій беззахисній поведінці людей ймовірно сприяла пам'ять про звірства ВЧК у 1920-му році (тоді в помсту за антибільшовицьке повстання розстріляли кожного десятого требухівця) [16;105]. Дехто з требухівців вдавався до спроб приховати своє майно, але більшість селян й цього не робили, бо як свідчать спогади Оксюті Ольги Архипівни: «Боронитися чи щось заховати було неможливо, адже грабували односельці. А в селі всі

знали одне одного і втаїти щось не можна було» [15].

У цей час селяни рятувались тим, що спродували все що мали на ярмарках у сусідніх селах: Димерці та Оглаві (Гоголеві) так як сусідньому місті Бровари відчувася дефіцит продовольчих товарів [13]. Власники молочної продукції з метою продажу ходили пішки (щонайменше 20 км) до Києва, де на виручені кошти могли придбати хліб (у магазинах відпускали одну хлібину на руки) [17]. Дехто з требухівців у пошуках хліба відважувався потрапити до Західної України[19], інші прокладали маршрут до «Кацапщини» (так селяни називали сучасну Росію) [18], зазвичай до міста Воронежа. Одним із таких був Федір Юхимович Лук'яненко (1908 р. н.), який пригадував: «А в селі людей мерло дуже багато. Умер сусід – Рувльовий пацан. Викопали яму. Доки принесли на грабовище покійника, а в тій ямі вже двоє лежать. Не було кому ям копати для покійників» [13].

Щоб вижити, багато хто вдавався до жебракування (виникла навіть спеціальна назва для цього – «ходить по клинки» – маленькі різані шматочки хліба) [17].

Окремо слід зупинитися на раціоні харчування в період 1932-1933 років. Взимку із залишків борошна селяни варили ріденьке пійло (затірку) [18,20], ловили котів, псів, пацюків, тхорів, а «навесні 1933 р. поїдали все... траву, кропиву, дикий щавель, на болотах шукали ситняг» [13]. Чуняк Ганна Нечипирівна так описувала повсякденне життя родини в той час: «мати і батько, щоб якимось прогостувати сім'ю, ходили на базар: у понеділок в Оглев, у середу в Димерку, а в вівторок і в четвер — на базар у Київ. Я, як найстарша, варила їсти. У нас був 10-літровий чавун, що ледве влазив у піч. Я варила в ньому горобиний щавель, нарваний у Трепетнику. Тоді щавлю ще не сіяли в городах – не мали поняття, а горобиний щавель був дрібний, як пальчик. У той чавун я дрібно кришила штук три картоплини і забіляла молоком. Така була їжа. Варили ще бадилля з редьки, бурячиння» [17]. Діти їли хрущів, "наповнювали животи" зеленими вишнями, аличею, яблуками тощо. Селяни примудрялися із бур'яну варити навіть щось схоже на борщ [18], також варили «горобиний щавель, лободу» [21]. Таким чином, т.зв. «борщик» врятував життя багатьом голодуючим [22; 23].

Майже всі очевидці вказували на той факт, що наявність корови давала можливість вижити. Селяни варили собі кашу з подрібненої лободи, яку заливали молоком [14, 23].

Коли ж вдавалося нарешті дістати борошна, щоб спекти хліб, то люди вмирали, коли відразу його з'їдали. Свідок О. Голець описувала випадок, коли в її дядька О. Грінченка померло відразу троє дітей, які з'їли гарячих випічок бо: «були такі голодні, що не дали, щоб прохололо, а стали їсти гаряче» [14].

Траплялися випадки канібалізму [24, 25, 26]. Так, Куць Надія Миколаївна переповідала почуте від своєї матері: «від голоду люди їли родичів, які тільки-тільки померли. Як тільки помер хтось, відрізали шматки м'яса, варили і їли» [24].

Голод сприяв буквально здичавінню людей, за найменшу крадіжку злодія забивали до смерті [18]. З метою врятувати своїх дітей, батьки відвозили їх до Броварів і лишали на вулиці з надією що їх заберуть до притулку [19, 27].

Померлих було стільки, що ховали або в спільних могилах, або – взагалі, прямо на городі під хатою [28]. Часом люди були настільки знесилені, що й ями не копали, трупи лежали просто там де людина померла [29]. Прокopenко Єлизавета Петрівна пригадує: «У голодовку мерло стільки людей, що не вправлялися копати ями. Вкидали в одну яму по двоє, троє, четверо людей. Бувало, копали ями наперед – сьогодні, щоб завтра не копати, бо на доїдало. А на другий день прийдуть, а яма вже повна. Хоронили без трун, а просто так – скидали мертвих як попало в землю, прикидали землею

і все» [27]. Її свідчення підтверджують інші очевидці, при цьому уточнюючи, що сільська рада навіть виділяла спеціальні підводи, які їздили селом і забирали померлих: «Трупи звозили на гробовище. Ніхто за підводою не йшов, ніхто не плакав. Копали неглибоку яму, підважували плечима підводу, перевертали. Трупи безладно падали в ямку, викопану з таким розрахунком, щоб трупи заповнювали її врівні із землею. Потім над трупами насипали невеличкий горбочок землі і знову їхали збирати трупи» [30], про це свідчить Прудкий Петро Єгорович. На сьогодні в селі збереглися сліди двох цвинтарів, на яких ховали в спільних могилах жертв Голодомору, одне з них, т.зв. «Варченкове» було навіть спеціалізоване, на ньому ховали тільки дітей.

На літо 1933 року Голодомор в селі припинився [10; 533]. Кількість померлих в часи Голодомору в с. Требухів підрахувати вкрай важко. Василь Іванович Колко пригадує: «помер приблизно кожен четвертий житель села» [31; 3], Федір Юхимович Лук'яненко –: «вимерла третя частина населення» [13]. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні подає дані, що за свідченням очевидців від голоду на селі померло близько 400 людей [22; 234].

Ця трагедія назавжди увійшла в пам'ять требухівців. Нині на головному цвинтарі села стоїть пам'ятний хрест всім жертвам Голодомору, а щороку в останню суботу листопада на вікнах требухівців мерехтить вогник свічі, – символ пам'яті і скорботи за всіма, хто став жертвою геноциду.

Джерела та література

1. Кульчицький С. В. Голодомор 1932—1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2007. – 424 с.

2. Зарова Т. Голодомор / Тетяна Зарова // Країна. – 2011. – № 45(98). – С. 14.

3. Постанова Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 року у розслідуваній Службою безпеки України кримінальній справі про геноцид в Україні у 1932-1933 роках. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/ua/509.htm>

4. Кульчицький С. В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. – К.: Наш час, 2007. — 424 с.

5. Кульчицький С. Голодомор-33: сталінський задум та його виконання // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – № 15 – Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 190–264.

6. Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/376-16>

7. Мельник В. Голод-33. До 60-річчя національної трагедії / Володимир Мельник // Нове життя. – 1993. – 21 січня. – С. 3.

8. Сом М. Требухівський Голодомор-33 / Микола Сом // Нове життя. – 4 серпня. – С. 3.

9. Гузій В. Про золоту очеретину: Броварщина. Науково-популярне дослідження. – Київ: Світ Успіху, 2012. – 608 с.

10. Історія поселень броварського краю: Від стародавніх часів і до сьогодні. – Бровари: Водограй, 2003. – 640 с. / Броварська минувшина; книга 3/.

11. Зі спогадів жительки села Требухів Борисенко Уляни Петрівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

12. Спогади Гладкої Катерини Василівни, 1927 р. н. про Голодомор в селі Требухів. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею.

13. Зі спогадів жителя села Требухів Федора Юхимовича Лук'яненка, 1908 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

14. Зі спогадів жительки села Требухів Ольги Павлівни Голець, 1929 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

15. Спогади Оксюті (Бабич) Ольги Архипівни, 1924 р. н. про Голодомор в селі Требухів. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею.

16. Літописна скарбниця: нариси історії Броварського краю (радянський період та доба незалежності України). Уклад. І. Доцин. – Бровари: Водограй, 2003. – 640 с. /Броварська минувшина; книга 2/.

17. Зі спогадів жительки села Требухів Чуняк (Крисько) Ганни Ничипорівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

18. Зі спогадів жительки села Требухів Федори Андріївни Овдієнко, 1914 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

19. Зі спогадів жительки села Требухів Ковбасинської (Сом) Ольги Володимирівни, 1930 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

20. Зі спогадів жителя села Требухів Григорія Калениковича Овдієнка, 1914 р. н. про Голодомор

в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

20. Зі спогадів жителя села Требухів Григорія Калениковича Овдієнко, 1914 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

21. Зі спогадів жителя села Требухів Григорія Калениковича Овдієнко, 1914 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

22. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Київська область. – К.: «Буква», 2008. – 1374 с.

23. Зі спогадів жителя села Требухів Павла Пантелейовича Голець, 1919 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

24. Зі спогадів жительки села Требухів Куць Надії Миколаївни, 1957 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

25. Зі спогадів жительки села Требухів Никаноршині Софії про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

26. Спогади Каленченко Олександри Федорівни про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею.

27. Зі спогадів жительки села Требухів Прокопенко Єлизавети Калениківни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

28. Зі спогадів жительки села Требухів Овдієнко Софії Іванівни, 1928 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

29. Зі спогадів жительки села Требухів Овдієнко Надії Іванівни, 19.. р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

30. Зі спогадів жителя села Требухів Прудкого Петра Єгоровича, 1934 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

31. Колко Н. Спогади В.І. Колка про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр./ Наталія Колко //Нове життя – 1993. – 4 серпня. – С. 3.

32. Єфименко Г. Так звана незалежність так званих республік / Геннадій Єфименко // Український тиждень. – 2012. – №46(263) – С. 40-43.

33. Мотиль О. СРСР як Російська імперія / Олександр Мотиль // Український тиждень. – 2012. – №46(263) – С. 44-45.

34. Кульчицький С. Російська партійна диктатура / Станіслав Кульчицький // Український тиждень. – 2012. – №46(263) – С. 46-49.

35. Зі спогадів жительки села Требухів Костяної (Мельниченко) Ксенії Миколаївни, 1924 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

36. Зі спогадів жительки села Требухів Хромець (Сом) Віри Іванівни, 1948 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

37. Зі спогадів жительки села Требухів Сом Уляни Федорівни, 1919 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

38. Зі спогадів жительки села Требухів Ковбасинської Проні Костянтинівни, 1922 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського Музею Овдієнко М.Г.

39. Зі спогадів жительки села Требухів Мельниченко Пелагеї Лазарівни, 1918 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

40. Зі спогадів жительки села Требухів Прудкої (Голець) Надії Олександрівни, 1932 р. н. про Голодомор в с. Требухів 1932-1933 рр., записаних старшим науковим співробітником Броварського краєзнавчого музею Овдієнко М.Г.

41. Спогади Костяного Василя Петровича про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр. Матеріал з Броварського краєзнавчого музею.

42. Мельниченко А. Спогади М.К. Чечотки про Голодомор в селі Требухів 1932-1933 рр./Аліна Мельниченко //Нове життя – 1993. – 4 серпня. – С. 3.

Анатолій Баранник

Село Требухов в годы Голодомора 1932-1933 годов

В статье, на основе анализа опубликованных источников, предпринята попытка исследовать Голодомор 1932-1933 гг. на локальном уровне, взяв за основу с. Требухов Броварского района Киевской области.

Ключевые слова: Голодомор, село Требухов, Броварской район, коллективизация, раскулачивание.

Anatoliy Barannik

Village Trebukhiv in the holodomor years 1932-1933

In this paper, based on the analysis of a wide range of unpublished sources, an attempt to investigate the Holodomor of 1932-1933 at the local level, based on village of Trebukhiv, Brovary district, Kyiv region. The main attention is paid to the conditions, course and consequences of the Holodomor village Trebukhiv in the all historical context.

Key words: Holodomor, Brovary area, village Trebukhiv, collectivization, dispossession.

